

Росстальна О. А.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри германської філології

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

ЦИКЛІЗАЦІЯ ЯК ПРИНЦИП ХУДОЖНЬОГО МЕТОДУ Т. ГАРДІ

Анотація. Статтю присвячено вивченню принципу циклізації у творчому доробку англійського письменника кінця XIX – початку XX ст. Томаса Гарді, а саме «весекському циклу», до якого увійшли твори різних жанрів – романи та мала проза. Створення авторських циклів творів – доволі розповсюджене явище у літературі порубіжжя, проте переважно у цикли об'єднувалися твори, що належали до одного жанру. Особливістю творчого доробку Т. Гарді є поєднання різножанрових творів. Принцип циклізації визначено як провідну рису творчого методу Т. Гарді, а використання рамкового обрамлення – одним із способів композиційної організації творів. Доведено, що загальними особливостями «весекського циклу» творів є зв'язок з народною оповідною традицією та пасторальними творами; створення ієрархії образів персонажів; наявність двох наратологічних начал (оповідача та розповідача); тематична та сюжетна спорідненість романів і малої прози (теми соціальної нерівності, взаємовідносин чоловіків та жінок, батьків і дітей та проблеми шлюбу); важлива функція підзаголовків; концепт індивідуалізму; поєднання комічного та трагічного начал та символізм. Загальною циклоїдною рамкою творів циклу автор виводить панораму сільського життя (меллстоцький хор) та хронотоп Весексу. Своєрідний універсум Весексу – картина життя англійського суспільства. У статті визначено, що усі твори циклу складають мета текст, але можуть існувати і окремо в межах монтажної структури, що утворює особливий зв'язок між окремими текстами. Факторами циклоутворення виступають єдність тематики та проблематики, повторюваність сюжетно-композиційних блоків у різножанрових творах, спільність сюжетних конфліктів і колізій. Жанровими ознаками циклу є загальна атмосфера твору, наскрізний образ читача, спільні мотиви та образи, варіативність у розвитку тем, особлива просторово-часова організація тощо. Головними параметрами «весекського циклу» визначено багатоскладовість, системність, подвійне кодування, створення метатексту, особливу авторську композицію, наявність фреймових елементів: назви, епіграфи, авторські передмови, які формують паратекст.

Ключові слова: цикл, циклізація, жанр, збірка, «весекський цикл».

Перехідний час в англійській літературі кінця XIX – початку XX ст. був для письменників періодом пошуку нових художніх форм, які допомогли б відтворити уявлення про людину, соціум, природу та їх взаємодії в літературі та мистецтві.

Універсалізм і синтетичність як ознаки мистецтва порубіжжя стимулюють прагнення вийти за межі родових та жанрових ознак оповідання, новели, роману, поезій, що породжує циклізацію, тобто своєрідну субжанрову єдність, яка дозволяє розсунути кордони традиційних жанрів [1, с. 7].

Дослідження поняття «циклізація» в англійській літературі XIX–XX ст. представлено у працях С. Перчейса та Р. Парді, проте циклізація як принцип творчості Т. Гарді поки не ставала предметом окремої літературознавчої розвідки. Відтак мета статті – проаналізувати фактори циклоутворення та жанрові ознаки творів, що складають «весекський цикл».

У літературній теорії та художній практиці XIX–XX ст. у межах загальної тенденції до об'єднання матеріалу розрізняють два різновиди текстових єдностей – формування контексту та циклізація (створення авторських циклів) [2, с. 20].

Авторська циклізація – явище надзвичайно складне та багатопланове. Групування текстів за обраною ознакою робить можливими будь-які комбінації. Цикли сформовані із текстів, об'єднаних на основі певної спільної ознаки, частіше – на проблемно-тематичної близькості. Для таких текстів характерні вільні внутрішні зв'язки. Кожна одиниця є структурно автономною, проте підпорядкована спільним структурним законами. Єдність структури забезпечена на рівні сюжетики, композиції, системи персонажів, нарації, зображення письменником картини світу. Водночас прозові цикли виникають із самостійних закінчених текстів, які можуть існувати й ізольовано поза циклом. Ця ознака відрізняє циклічний тип від інших типів організації текстів.

Суміжним із циклом жанровим утворенням є збірка (оповідань / новел). Якщо цикл слід розуміти як художню єдність, що просякає різні рівні текстів, то збірку треба характеризувати більш довірливим співіснуванням художніх текстів.

Збірка творів є об'єднанням текстів з метою їх найкращої презентації читачам з точки зору автора й видавця, прояв якої пов'язаний з видавничою практикою. Збірка може бути схарактеризована, як «відкрита форма», оскільки порядок творів та інших структурних елементів (авторські передмови, післямови, примітки тощо) може бути змінений, доповнений або продовжений. Важливою рисою збірки виступає розташування кожного окремого тексту.

Унікальність та неповторність творчості Т. Гарді полягає передусім у створенні весекського циклу, до якого увійшли різножанрові твори – романи та мала проза. З-під пера Т. Гарді, вийшло 14 романів (з 1871 по 1897 рр.), об'єднаних автором у три цикли:

1. «Романи винахідливі та експериментальні»
2. «Романтичні історії та фантазії»
3. «Романи характерів і середовища».

У 1888 р. Т. Гарді зібрав опубліковані раніше в газетах і журналах твори малої епічної форми у збірку «Весекські оповідання» (“Wessex Tales”). Згодом вийшли друком ще три збірки: «Група шляхетних дам» (“A Group of Noble Dames”, 1891), «Маленькі іронії життя» (“Life’s Little Ironies”, 1894),

«Перемінився чоловік та інші історії» (“A Changing Man and Other Tales”, 1913).

За життя письменника збірки малої прози тричі зазнавали перевидань. Перші видання «Вессекських оповідань», «Групи шляхетних дам» та «Маленьких іроній життя» вийшли як окремі, тоді як видання 1896 р. стало частиною шістнадцяти-томного видання “Wessex Novels”, а третє – 1912 р. – частиною «вессекського видання».

Важливо відзначити, що у повному авторському варіанті назва збірки “Wessex Tales” має підзаголовок «Дивні, жваві та пересічні» (Strange, Lively, and Commonplace). Під час публікації збірки видавці часто виключали цей підзаголовок, використовуючи усічений варіант назви (“Wessex Tales”), що, на нашу думку, заважало повному розкриттю авторської концепції, оскільки саме в авторському варіанті назви закладений алгоритм сприйняття творів. Так у назві збірки вказано місце дії творів (Вессекські оповідання). У листі до одного з видавців – Е. Марстоуна – напередодні видання збірки в 1888 р. Т. Гарді попросив використовувати назву «Вессекс» для презентації його як автора, оскільки популярність поняття зростала [3, с. 171]. Таке прохання – своєрідне декларування авторського права та усвідомлення ролі створеної ним художньої реальності. Формально це відображено в локалізації дій творів збірки у вессекському просторі.

У назві збірки зацентований зв'язок з народною оповідною традицією (Вессекські оповідання). Підзаголовком «Дивні, жваві та пересічні» підкреслена роль усної традиції у творах збірки. Ця назва може бути розшифрована як «історії, які переказані з покоління до покоління в сільській місцевості». Крім того, кожен окремий прикметник, зафіксований у підзаголовку, має функцію епітета. Елемент «дивні», з одного боку, віддзеркалює народне вірування в існування ірраціонального начала («прокляття» Роди Брук у творі «Суша рука»), та, з іншого боку, акцентує увагу на характері зображуваних подій. «Дивні» – означає «непересічні, незвичайні». Це події, що залишилися в народній пам'яті через свою винятковість, особливість (зустріч ката та жертви в домі пастуха в «Трьох незнайомцях», «відьомство» Роди Брук в «Сухій руці», поява Наполеона на узбережжі Англії в «Легенді 1804 року» тощо). Водночас прикметник «дивні» не виступає антонімом до поняття «пересічні», використаного в підзаголовку, оскільки поняття «жваві та пересічні» акцентують міметичний характер зображення (відтворення життя та побуту сільської Англії). Таким чином, йдеться про незвичайні події, що розгортаються у звичайних декораціях.

У цілому, збірка «Вессекські оповідання» презентує «найповніший портрет Вессексу» [4, с. 4]. Варіативність місця подій творів, хронології, стилю та тематики дозволяє створити різнопланове зображення, яке своєю панорамністю не поступається вессекським романам. У «Вессекських оповіданнях» на кількох рівнях відтворене минуле Вессексу та заповнені «білі плями» на його мапі.

Підпорядкуванням реалістичних деталей їх символічному значенню автор перетворює сам Вессекс на символ, що, на думку К. Бреді, зближує «Вессекські оповідання» з пасторальними творами [4, с. 14]. Погоджуючись із дослідницею, зауважимо, що використання пасторалі тут не зведене до запозичення літературної форми та техніки. Натомість дає можливість відтворити на метафоричному та іронічному рівнях відносини

між реальним світом та художнім світом твору. Опозиція між простим та складним намічає низку протиріч: сільський – міський уклад життя, минуле – теперішнє тощо.

За словами Дж. Батлера, патріархальний світ – це світ архетипів, у якому місцевість формує людину [5, с. 94]. Така точка зору суголосна концепції романів «характерів і середовища».

Т. Гарді вважав твори «Вессекських оповідань» доповненням до романів «характерів і середовища». В історіях, переказаних у збірці, презентована своєрідна ієрархія образів мешканців Вессексу (від бідних поселенців до заможних міських жителів). Натомість серед дійових осіб відсутні представники аристократії чи знаті, які стануть героями наступної збірки «Група шляхетних дам».

Змістовно збірка «Група шляхетних дам», що була перевидана за життя Т. Гарді тричі, фактично не змінювалася. Для публікації у формі збірки творів, що раніше були надруковані у періодичних виданнях, письменник об'єднав їх, використавши прийом «рамкового обрамлення» (історії про шляхетних дам були переказані на зборах членів Антикварного клубу). Відтак кожна оповідь мала свого розповідача. Застосований прийом суттєво змінив не лише структуру збірки, а й зумовив наявність двох наратологічних начал (оповідача й розповідача) у творах.

Оповідання для збірки Т. Гарді писав 13 років (1878–1891 рр.). Частина творів базувалася на інформації з дослідження «Історії та старожитності графства Дорсет» Джона Гатчинса, тобто герої та героїні творів збірки мають прототипів.

Головними героями творів збірки є заможні й титуловані мешканці Дорсету. Т. Гарді згадує всі п'ять наявних в Англії дворянських титулів (герцог / герцогиня, маркіз / маркіза, граф / графиня, віконт, барон / баронет), проте словосполучення «Група шляхетних дам», зафіксоване в назві, має іронічне забарвлення. Слово «шляхетний» (англ.: noble) використане письменником лише як синонім поняття «титулований» (англ.: titled). Інший аспект значення – наявність високих моральних рис – знівельований, оскільки багатьом героям та героїням бракує саме їх. Слово «дами» (англ. dames) утрачає своє перше значення – мати великої родини (в цьому контексті можна говорити тільки про героїнь першого та останнього творів) – та фіксує лише статус героїнь.

Назва кожного окремого твору збірки, до якого входить ім'я або прізвище персонажа, допомагає зрозуміти авторський творчий задум і традиції літератури кінця XIX – початку XX ст. У такий спосіб Т. Гарді реалізує важливий для вікторіанського суспільства та культури концепт індивідуалізму, який був сформований під впливом теорії Дарвіна про еволюцію й природний відбір [6, с. 81] і став невід'ємною частиною англійської літератури кінця – початку століть. Назви романів, що були надруковані в цей період, наприклад, Ч. Діккенса «Олівер Твіст», «Девід Копперфілд», Ш. Бронте «Джен Ейр», Дж. Еліот «Деніел Деронда» та інших, співзвучні з назвами останніх романів Т. Гарді «Мер Кестербріджа», «Тесс із роду Д'Ербервілів», «Джуд Непомітний» та оповідань з «Групи шляхетних дам». Як у романах, так і в малій прозі, на перший план виходить зображення не колективного характеру («мелстоцький хор» у ранніх романах), а головний, індивідуалізований персонаж. Зауважимо, що назви більшості оповідань письменник змінював, що в окремих випадках мало концептуальне значення.

Так, твір «Герцогиня Гемптонширська» спочатку носив назву «Імпульсивна леді замку Крум» (“The Impulsive Lady of Croome Castle”), а в 1884 р. був перевиданий під заголовком «Еммеліна; або пристрасть проти принципів» (“Emmeline; or Passion versus Principles”) [7, с. 63]. Ймовірно, такі зміни обґрунтовані включенням оповідання до «Групи шляхетних дам», адже фінальний варіант назви був узгоджений із заголовками інших творів збірки. Проте, за нашим спостереженням, остаточний варіант назви виконує номінативну функцію (фіксує ім’я та титул героїні) у порівнянні з першим та другим, які, у свою чергу, відігравали роль уточнення. У назві “The Impulsive Lady of Croome Castle” зроблений акцент на характері вчинку героїні, а в заголовку “Emmeline; or Passion versus Principles” окреслений конфлікт оповідання.

Дія більшості творів «Групи шляхетних дам» відбувається в XVII–XVIII ст. Відтак, на відміну від «Весекських оповідань», зв’язок із фольклорною оповідною традицією зменшений, оскільки письменник не переповідає історії, джерелами яких стали розповіді мешканців Дорсету.

Епіграфом до збірки є уривок з вірша Дж. Мільтона “L’allegro” – першого з творів диптиху “L’allegro. Il penseroso”. Рядки “...Store of Ladies, whose bright eyes / Rain influence” є частиною строфи поезії, що в повному варіанті має таку форму:

Towred Cities please us then,
And the busie humm of men,
Where throngs of Knights and Barons bold,
In weeds of Peace high triumphs hold,
With store of Ladies, whose bright eyes
Rain influence, and judge the prise
Of Wit, or Arms, while both contend
To win her Grace, whom all commend [8, с. 37].

Звернення до твору Дж. Мільтона, вважаємо, має кілька причин. По-перше, в означеному фрагменті описані представники вищих верств суспільства (Knights and Barons), що підкреслює соціальну приналежність героїв збірки. По-друге, у словосполученні Towred Cities автор фіксує урбаністичний пейзаж. Герої «Групи шляхетних дам» мешкають у замках, великих маєтках, подорожують європейськими містами. Змалювання міського побуту контрастує із замальовками сільської місцевості в попередній збірці. По-третє, у строфі загалом та самому епіграфі зокрема визначене тематичне наповнення творів (теми соціальної нерівності, взаємовідносин чоловіків та жінок, батьків і дітей та проблеми шлюбу) та акцентована специфіка образної системи творів (центральне місце посідають жіночі образи). Принциповим видається виділення Т. Гарді зі строфи Мільтона саме рядка «...Store of Ladies, whose bright eyes / Rain influence». Письменник розраховує на інтелектуального читача, який зможе пригадати увесь контекст твору. Мільтонівський опис «старих добрих часів», лицарської вірності та звитяги, хоробрих баронів і прекрасних дам, в ім’я яких були здійснені подвиги, рефлексивно ілюструє ностальгію Т. Гарді за минулим, ідилічним сільським життям, що на його очах зникло під натиском цивілізації та прогресу.

На тематичному рівні збірка «Група шляхетних дам» споріднена з романом «Тесс із роду Д’Ербервілів». Створюючи образи емоційних та сильних жінок, які ніби «затиснені» між соціальними умовностями та пристрастю, Т. Гарді накреслює схематичні моделі життя героїнь, головними елементами в яких

стають одруження та народження дітей. Шлюб при цьому виступає як спосіб реалізації соціальних амбіцій та законне підґрунтя для народження спадкоємців роду та титулу. Народження дитини відтак – акт «закріплення» прізвища й соціального статусу в майбутньому.

Моралістично-повчальний характер фіналів, що споріднює великі та малі епічні твори весекського циклу, частково реалізовані й в останній збірці оповідань, що належить до весекської епопеї.

В останньому варіанті авторської редакції (1912) збірка складалася із семи окремих оповідань та циклу «Старовинні характери» (“A Few Crusted Characters”), що мав підзаголовок “Colloquial Sketches” («Сільські замальовки»). За початковим авторським задумом цикл називався “Wessex Folk” – «Народ Весексу». Т. Гарді згрупував ці дві частини збірки передусім за жанровим принципом. Якщо твори, уміщені на початку, письменник диференціює як “tales” [4, с. 141], то «Старовинні характери» визначені автором як “sketches”. У підзаголовку «Сільські замальовки» зафіксовані основні структурно-композиційні особливості циклу – невеликий розмір творів, виклад перебігу подій від першої особи та розмовний тон оповіді. У композиційному плані дев’ять історій утворюють три триєдності за принципом кільцевого оформлення. Критерієм для об’єднання творів у групи є їх тематична та емоційна спорідненість. Три центральні замальовки (історії 4, 5, 6) – кумедні за характером – доповнені двома триєдностями змішаного характеру (історії 1, 2, 3 та 7, 8, 9). Один з творів у цих групах є комічним, другий – трагічним, а третій – трагікомічним. При цьому збережений принцип дзеркальності – третя історія від початку та третя від кінця є найтрагічнішими.

Провідною темою більшості творів циклу є стосунки між чоловіками й жінками та проблеми шлюбу. Комічні ситуації, змальовані в першій та четвертій історіях, доповнені трагедіями другого та сьомого творів і трагікомедією дев’ятого.

Назва збірки «Маленькі іронії життя» має пояснення в сюжеті історій, розгортання подій у яких пов’язане із втручанням долі та випадку. Трагічний збіг обставин, що акцентує хибність вчинків героїв, призводить до сумного фіналу – смерті (у прямому, фізичному чи переносному, духовному сенсі). Героями збірки є люди, яких не можна назвати щасливими, адже їхнє існування позбавлене гармонії. Т. Гарді не виводить формулу happy-end, акцентуючи на трагічності долі героїв.

Специфічною рисою циклу, що споріднює його зі збіркою «Група шляхетних дам», є наявність двох нараторів (оповідача та розповідача).

На відміну від творів «Весекських оповідань» та «Групи шляхетних дам», дія яких відбувається в минулому, події «Маленьких іроній життя» відбуваються в теперішньому для оповідача та розповідача часі, а героями творів є представники середнього класу.

Особливість трьох збірок оповідань та романів Т. Гарді дозволяє виділити такі параметри «весекського циклу» як багатоскладовість, системність, подвійне кодування, створення метатексту, особливу авторську композицію, наявність фреймових елементів. Фреймові компоненти збірок – назви, епіграф (у збірці «Група шляхетних дам» та окремих романах), авторські передмови – формують паратекст. Його наявність свідчить про те, що Т. Гарді був активним учасником культурної рецепції своїх творів. За словами Н. Захарової, у творах

Т. Гарді суб'єктивізоване авторське начало надзвичайно активне [9, с. 62]. Погоджуючись із дослідницею, додамо, що письменник відігравав важливу роль у визначенні горизонту очікувань читачької аудиторії, ніби «запрошуючи» її брати участь у творенні художньої реальності творів.

Романи та оповідання, з яких складений авторський цикл Т. Гарді, формують циклоїдне утворення, що дозволяє говорити про використання принципу циклізації як провідної ознаки творчості письменника. Для розуміння композиційної організації творів важливим є застосування принципу рамкового обрамлення, який зреалізований в окремих творах («Суха рука», «Сумний гусар», «Легенда 1804 року»), у збірці (опис зборів членів Антикварного товариства у «Групі шляхетних дам») та у вессекському циклі в цілому. Функцію загальної циклоїдної рамки виконує панорамна замальовка колективного характеру. Роман «Під деревом зеленим, або меллстоцький хор», що є хронологічно першим елементом циклу, та «Старовинні характери» зі збірки «Маленькі іронії життя», які його завершують, стають не монолітним зовнішнім описом «характерів та обставин» (відзначимо спорідненість назв циклу в цілому та циклу «Старовинні характери»), а згадкою, створеною багатьма голосами, об'єднаними в певне епічне «ми» [10, с. 145].

Відтак вессекський цикл як група творів, у яких відображена концепція світосприйняття митця, складена та об'єднана автором за проблемно-тематичним та хронотопічним принципами. Ознакою циклу є заголовок, даний автором, та стійкість текстів у кількох виданнях [11, с. 26–29].

«Вессекському циклу» притаманне подвійне кодування, коли всі твори в сукупності утворюють метатекст та при цьому можуть існувати окремо. Для циклу характерна монтажна структура (С. Ейзенштейн), яка формує асоціативний зв'язок між текстами.

В основі утворення «Вессекського циклу» – топос (Вессекс).

Факторами циклоутворення виступають єдність тематики та проблематики, повторюваність сюжетно-композиційних блоків у різножанрових творах, спільність сюжетних конфліктів і колізій. Жанровими ознаками циклу є загальна атмосфера твору, наскрізний образ читача, спільні мотиви та образи, варіативність у розвитку тем, особлива просторово-часова організація тощо.

Література:

1. Поспелов Г. Н. Вопросы методологии и поэтики. Москва : Изд-во МГУ, 1983. 336 с.
2. Афонина Е. Ю. К определению понятий «цикл» и «циклизация» // Парадигмы : сб. статей молодых филологов. Тверь : Твер. гос. ун-т, 2003. С. 17–24.
3. Hardy T. The Collected Letters. Vol. 1: 1840–1892. Oxford at the Clarendon Press, 1978. xxi, 293 p.
4. Brady K. The Short Stories of Thomas Hardy. New-York : St. Martin's Press, 1982. xii, 235 p.
5. Butler J. L. Thomas Hardy after fifty years. New York : Rowman and Littlefield, 1977. xvi, 153 p.

6. Purchase S. Key concepts in Victorian literature. Palgrave Macmillan, 2006. 282 p.
7. Mickelson A. Z. Thomas Hardy's women and men: the defeat of nature. New York : The Scarecrow press, 1976. x, 172 p.
8. Milton J. The Complete English Poems. London : David Campbell Publishers Ltd, 1992. lxxi, 620 p.
9. Захарова Н. Н. Балладная традиция и английская проза конца XIX века (Т. Гарди и Р. Л. Стивенсон) // Традиции и взаимодействия в зарубежных литературах. Пермь, 1996. С. 60–70.
10. Бехта І. Дискурс наратора в англійській прозі. Київ : Грамота, 2004. 304 с.
11. Введение в литературоведение : учеб. пособие; под ред. Л. В. Чернец. Москва : Высш. шк., 2006. 680 с.

Rosstalna O. Cyclisation as Thomas Hardy's creative method principle

Summary. The article is dedicated to the analysis of the principle of cyclization in the creative work of the English writer of the late 19th and early 20th centuries Thomas Hardy, namely the “Wessex cycle”, which included works of various genres – novels and short stories. The creation of author's cycles is a fairly common phenomenon in literature of the late 19th and early 20th centuries, but mainly works belonging to the same genre were combined into cycles. A special feature of T. Hardy's creative work is the combination of various genres writings. The principle of cyclization is defined as the main feature of T. Hardy's creative method, and the use of framing is one of the methods of compositional organization of works. It is proved that the common features of the “Wessex cycle” are the connection with the folk narrative tradition and pastoral works; creating a hierarchy of characters; the presence of two narratological principles (narrator and storyteller); thematic and plot connection of novels and short stories (themes of social injustice, relationships between men and women, parents and children, and marriage problems); important function of subtitles; concept of individualism; combination of comic and tragic elements and symbolism. Using the general cycloidal framework of the works of the cycle, the author creates a panorama of rural life (the Mellstock choir) and the chronotope of Wessex. The peculiar universe of Wessex is an image of English society's life. The article defines that all works of the cycle make up the meta text, but these works can also exist separately within the montage structure, which forms a special connection between individual texts. The factors of cycle formation are the unity of themes and issues, the repetition of plot-compositional blocks in works of various genres, the commonality of plot conflicts and collisions. Genre features of the cycle are the general atmosphere of the work, the common image of the reader, common motives and images, variability in the development of themes, a special space and temporal arrangement, etc. The main parameters of the “Wessex cycle” are polysyllabicity, systematicity, double coding, the creation of metatext, a special author's composition, the presence of frame elements: titles, epigraphs, author's prefaces, which form the paratext.

Key words: cycle, cyclization, genre, collection of short stories, “Wessex cycle”.